

SÖZLÜ ÜRÜNLERİN GELECEĞE TAŞINMASINDA ORTAMLARIN ROLÜ VE BİR ÖRNEK

An Example on the Role of Contexts for Conveying the
Oral Creations to the Future.

Yrd. Doç. Dr. Aziz KILINÇ*

ÖZET

Bu makale, anlatı türlerinin geleceğe taşınmasında hayati bir role sahip sözlü kültür ortamlarını konu almaktadır. Anlatılar, bir çeşit gösteridir. Gösteride mekânın payı büyüktür. Mekân, gösterinin gerçekleşmesinin yanında anlatının varlığını sürdürmesi için de çok önemlidir.

Çalışmamıza konu olan Isparta ili Aksu ilçesi Yakaafşar kasabasının sözlü anlatı türleri bakımından zengin olmasının en önemli sebeplerinden biri nüfus olarak çevre köylerinden daha yoğun olmasıdır. Bu ortamların yakın zamana kadar varlığını zayıflayarak da olsa sürdürmesi anlatı türlerinin varlığını devam ettirmesindeki en önemli sebeptir.

Bu ortamların başında, halkın moral değerlerini yükseltmek ve yaşatmada önemi yadsınamayacak olan “köy odaları” gelmektedir. Hemen hemen devrini kapamış olmakla birlikte, geçmişte yüklediği görev itibarıyla, halk bilimciler, toplum bilimciler gibi sosyal bilimcilerin, vazgeçilmez konusu olmaya devam edecektir. Yakaafşar’da sözlü kültür ortamlarından bir diğeri “Harman yeri”dir. “Su Değirmenleri” de sözlü kültür ortamlarından en önemli merkezlerdendir. Genellikle keçi sürülerinin yazın “yayla”da, kışın da “Yatak” adı verilen yerlerde bakılırdı. Buralar da bu sözlü kültür açısından önemli yerlerdi. “El Halcılığı” da sözlü kültür ortamlarının başında gelmekteydi. Köy odalarının bazı işlevlerini üzerine alan “kahvehaneler” halen varlığını devam ettirmektedir.

Yakın zamana kadar kültür hayatımızın bir parçası olan bu ortamlar artık varlığını sürdürmemektedir. Buralarda yetişen sözlü kültürün aktif taşıyıcısı, yaşı altmışı aşmış bu insanlar ortamların ortadan kalkmasıyla bildiklerini geleceğe aktaramamaktadırlar. Geç kalmamız durumunda yapılacak bir şeyin de olmadığı açıktır. Oysa halk kültürünün ve geleneğinin saklı olduğu bu hazine değerindeki sözlü ürünlerimizin ulusal kültürümüze dahil edilmesi gerekmektedir. (incorporated) Yapılacak plânlı bir saha çalışması ile halâ varlığını koruyan sözlü ürünlerin derlenmesi, bilimsel yöntemlerle tasnif edilerek arşivlenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler

Sözlü ürünler, halk edebiyatı, halkbilimi

ABSTRACT

This article deals with the importance of scenes in oral culture which plays significant role in transfer of narrative styles to the future. In fact, narration is a kind of show and shows attach considerable weight to scenes. Scene is important for narration to sustain itself as well as for show to go on.

The case examined in this study is the town of Yakaafşar, a town of Isparta province. Intensity of its population is one of the reasons of its richness in (oral) narrative styles. These scenes have sustained their existence, despite diminishing, until recent past and this is the most important reason for the survival of narrative styles.

“Village halls” where moral values of the public are undeniably raised prevail among scenes and despite the fact that their days have almost ended village halls will continue to be subject-matters of social scientists, such as folklorists and sociologists, because of their functions in the past. Another scene of narrative culture in Yakaafşar is “threshing fields”. “Mills” were among the important scenes of narrative culture, too. Goat stocks were taken care in “mountain pastures” in summers and in “folds” in winters. These places are also important for narrative culture. “Carpet workshops” are also prevailing ones. “Coffee shops” which have undertaken some functions of village halls still exist.

These scenes, which have been a major part in our cultural life, have almost disappeared. People aged 60 and over who are active transporters of oral culture grown in these scenes face a real difficulty in transferring their cultural knowledge. In fact, these oral (narrative) productions, which are as valuable as treasures, must be incorporated in our national culture. The remaining oral cultural productions are urgently in need of compilation and classification in accordance with scientific methods by means of a field research.

Key Words

Oral creations, folk literature, folklore

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Anlatı türlerinin geleceğe taşınmasında sözlü kültür ortamları hayatî bir öneme sahiptir. Anlatılar, bir çeşit gösterebilir. Gösteride mekanın payı büyüktür. Folklor olayı, “yer aldığı sosyal çevrenin değişkenleri ile gösterime gelir. Bu sosyal değişkenlere göre folklorun mesajı, biçimi, işlevi, yapısı ve nakışları değişerek ortaya çıkar”. (Başgöz 2002: 32) Mekân, gösterim olayının gerçekleşmesinin yanında anlatının varlığını sürdürmesi için de çok önemlidir. Sözlü ürünlerin doğduğu ortamların varlığını kaybetmesinin ardından yavaş yavaş bu ürünler de kaybolmakla karşı karşıya kalmaktadır.

Alan araştırması yaptığımız Isparta ili Aksu ilçesi Yakaafşar¹ kasabasının sözlü anlatı türleri bakımından zengin olduğunu fark ettiğimizde bunun sebebini araştırdık. Yakaafşar’a ortalama 3-5 kilometre mesafelerde olan Terziler, Koçular, Elecik, Katip ve Yaka köylerinde yaptığımız alan araştırmalarında kıyaslanmayacak derecede daha az anlatı türlerine rastladık. Yakaafşar’da anlatı türlerinin çevre köylerle kıyaslanmayacak derecede çok olmasının en önemli sebebini nüfus yoğunluğu olarak gördük.

Meselâ, sözlü anlatı türlerinin önemli ortamlarından olan köy odaları, su değirmenleri yalnızca Yakaafşar’da mevcuttu. Bu ortamların yakın zamana kadar varlığını zayıflayarak da olsa sürdürmesini anlatı türlerinin varlığını devam ettirmesinde önemli bir sebep olarak karşımıza çıktı.

Yakaafşar’da başlıca sözlü kültür ortamları: Köy odaları, harman yeri, halı dokumacılığı, su değirmenciliği, keşik (yatak) işleminin yapıldığı ortamlar.

Sırasıyla Yakaafşar’ın sözlü kültür ortamları üzerinde durmak istiyoruz:

Köy Odaları ve İşlevi: Köy Odaları, köylülerin ortaklaşa kullandığı, gelen misafirlerini ağırladığı mekânlardır. Köy Odaları, köy’e çalışmak için gelen, kalaycı, semerci, yöre halkının yumurtacı dediği iğne, iplik, tarak gibi temel ev ihtiyaçlarını satan tüccarlar, jandarma ve tahsildar gibi devlet görevlisi kişilerin gelip yatılı olarak da kalabildiği ortak kullanıma açık mekanlardır.

Yurdumuzda en fazla Ege bölgesinde görülen bu mekânların 1970’te Devlet Plânlama Teşkilâtı tarafından hazırlanan bir araştırmada, bölgelere göre dağılımı şu şekildedir. (Tuğaç-Yurt-Ergül-Se-

BÖLGELER	KÖY ODASI VAR		KÖY ODASI YOK	
	KÖY SAYISI	%	KÖY SAYISI	%
Ege Bölgesi	23	76.7	7	23.3
Marmara Bölgesi	14	82.4	3	17.7
<i>Gelişmiş Bölgeler Top.</i>	37	79.0	10	21.0
Orta Kuzey Bölgesi	15	44.1	18	52.9
Akdeniz Bölgesi	5	21.7	17	73.0
Karadeniz Bölgesi	12	32.4	25	67.6
Orta Güney Bölgesi	7	41.2	10	58.8
<i>Orta Der. Gel. Bölge Top.</i>	39	35.0	70	64.0
Doğu Kuzey Bölgesi	3	17.7	14	82.4
Doğu Güney Bölgesi	-	-	24	100.0
Orta Doğu Bölgesi	3	10.0	56	90.0
<i>Az Gelişmiş Böl. Top.</i>	6	10.0	56	90.0

vil 1970:151-152)

Köy odalarının sayısının nüfus büyüklüğüne göre değiştiği gibi gelişmişlik kriterlerine göre de değişiklik göstermektedir. Araştırmada nüfusu 400 kişiden az olan köylerin % 69.6'da köy odası yoktur. Köy hayatında, köy odaları önceleri çok önemli bir yere sahipti. İletişim araçlarının olmadığı dönemlerde iletişim görevini de üstlenen mekânlar, aynı zamanda kültür hayatının vazgeçilmez bir kurumuydu ve kendine mahsus yönetimi, düzeni ve bakımı vardı.

Köy odalarının bakım, yönetim ve düzenini belli kişiler üstlenirdi. Bu, çoğu kez hatırı sayılır, nüfuzlu kişiler olurdu. Köy odasının ocağında, gerek kış geceleri gerekse yaz geceleri ısınma ve aydınlatma gibi farklı sebeplerle de olsa ateş sürekli yanardı. Odunu odaya gelenler getirirdi. Köye gelen misafirler köy odasında ağırlanır, yemekleri ya oda sahibinin kendisi, ya da onun organisiyle mahalleliler getirirdi. Odaya gelen misafirden artık tamamen oda sahibi sorumluydu. Başka mahalleden yemek getirmek mahallelinin hakkına tecavüz olarak algılanırdı. Yakaafşar'dan derlediğimiz hikâye ve masalların çoğunda köy odalarının fonksiyonu açık olarak görülmektedir.

Köy odalarında yapılan sohbetlerde de belli bir oturma düzeni vardı. Köyün yaşlı ve saygın kişileri ocak başına otururlar, etrafına da yaşça yakın olanlar, en geriye ise gençler otururdu. Odaya ilk defa gelmeye başlayan genç ise, hemen kapı eşikliğinde yerini alırdı. Dede Korkut'ta gördüğümüz hiyerarşik düzeni köy odasında da görüyoruz. Herkes yerini bilir, rast gele bir yere oturmazdı. Dede Korkut Hikâyeleri'nin onuncusu olan Uşun Koca Oğlu Seyrek hikâyesin-

de, kapı baca tanımayan, beyleri basıp geçen, baş köşeye oturan Seyrek, Tersuzamış adlı bir yiğit tarafından şu şekilde uyarılır: "Mere Uşun Koca Oğlu, bu oturan beyler her biri oturduğu yeri kılıcı emegiyle alubdur. Mere sen baş mı kesdün, kan mı dökdün, ac mı doydurdun, yalnızca mı donatdun? (Gökyay 2000:25)

Yakaafşar'daki köy odaları, Mantaklar Mahallesi'ndeki Hacıartık/Hacıartık lakaplı Hacı Yusufun, Topçu lakaplı Mustan Korkmaz'ın odası olarak bilinirdi. "Koca Oda" olarak bilinen oda Esman Molla'ya, Orta Mahalle'deki oda da Koca Osman'a aitti. 20-25 yıl öncesine kadar işlevini zayıflayarak da olsa devam ettirebilmişlerdir. Ancak bugün bu odaların bazıları yapı olarak yerinde bulunmasına rağmen tamamı yukarıda sözü edilen işlevlerini kaybederek yerini kısmen işlevini devam ettiren kahvelere bırakmış durumdadır.

Köy odalarında belli başlı etkinlikler şunlardır:

a. Askerlik Hakkında Sohbet:

Köy odasına gelen insanların çoğu askere gitmiş, bazıları da savaş görmüş insanlardı. Köy odasında askerlik hatıraları anlatılmakta, hatta önemli hatıralara sahip kişiler çevre köylerden davet edilerek konuşturulmaktaydı. Meselâ, çevre köylerden biri olan Elecik'ten, İngilizler'e esir düşüp Hindistan'ın Dombay vilâyetine götürülen ve orada bir müddet esir olarak kalan Deli Ali lakaplı Ali Korkmaz'ın çağrılıp birkaç gün dinlendiğini yaşı 40'ın üzerinde olan herkes bilir.

b. Efe/Eşkîya Hakkında Sohbeti:

Yakın tarihimizde önemli bir yere sahip olan eşkıyalık/efelik, sohbet ortamlarının dışında da romanlara ve hikâyeyele-

re konu olmuştur. Samit² ismi, Yakaafşar tarihinde önemli bir yere sahiptir. Asıl adı Mustafa olan Samit, askerde komutanlarının da takdirini kazanmış iyi bir silâhşördür. Ancak bir bozgun sonucu köye döner. Çok sakın yaratışlı olan Samit, gördüğü bazı haksızlık yüzünden eşkıyalığa soyunmuştur. Daha sonraları yakalanmış Isparta hapisanesinde isyan sırasında aynı köyden hasmı Topçu tarafından kurşunlanarak öldürülmüştür. Köy halkı tarafından çok sevilen Samit'in Türk askerine hiçbir zaman silâh sıklmadığına inanılmaktadır. Efe sohbetlerinin vazgeçilmez konusu Samit olmakla birlikte, yörece tanınan başka isimler de bu sohbette yerini almaktaydı.

c. Av Sohbeti: Köy hayatında önemli biri yeri olan av, her zaman sohbet konusu olmuştur. Kişisel avların yanında bütün köylüler tarafından yapılan kurt, çakal ve tilki avı gibi süreklilikli avları da bu sohbetin konusuydu. Son derece işlevsel ve törensel bir atmosferde ve yılda birkaç kez yapılan bu toplu avın sohbetleri uzun kış gecelerini süslemekteydi. Yaklaşık yirmi-yirmibeş yıl öncesine kadar devam eden bu süreklilikli avları günümüzde artık yapılmamaktadır.

d. Aydın'daki İşçilik Üzerine Sohbet: Kırsal bir yerleşim alanı olan Yakaafşar'da ilkel şartlarda yapılan ziraat ve hayvancılık halkın geçimini sağlamaya ve karnını doyurmaya yetmiyordu. Bu yüzden sonbaharda, iş imkânı buldukları Aydın'a giderlerdi. Genellikle Aydın'ın Yenipazar ilçesinin Atça kasabasına giden köylüler, ya işverenin gösterdiği bir yerde, ya da aynı köyden kişilerle, birlikte kalabilecekleri bir mekan tutarak beraber kalırlardı. Gündüzleri çalışsan bu insanların akşam en büyük eğ-

lencesi elbette ki yarenlikti. Bu sohbetler dönüşte köyde de devam etmekteydi. Şimdi Aydın'ın Atça beldesinde, işçi olarak gidip yerleşen köylüler önemli bir nüfusa sahiptir. Köyden derlediğimiz anlatı türlerinde bu hayat tarzının izleri de yer almaktadır.

e. Ocak (Püse/Katran) Sohbeti:

Köyde yaşanan ekonomik sıkıntı halkı ek geçim kaynağı bulmaya yönlendirmektedir. Çam ağaçlarını keserek elde ettikleri çıraları, kazdıkları ocaklarda yakmak suretiyle katran (püse) elde etmekte, bunları deri tuluklara dolduran köylüler özellikle buğdayla değiş tokuş yapmak üzere Beyşehir, Seydişehir, Akşehir gibi çevre ilçelere ve köylerine giderlerdi. Yaptıkları işin kanunlara uygun olmadığını bilen köylüler bunların naklinde büyük sıkıntı çekerdiler. Eşeklere yüklenen deri tuluklar, dağ yolları kullanılarak alıcıya ulaştırılırdı. Püse (katran) sohbetleri bölge insanı için, sınır kaçakçılığı sohbetlerinin Güneydoğu insanının yaşamındaki yerine benzer bir mevkide idi.

f. Halk Anlatıları: Yukarıda da bahsedildiği gibi her türlü olay köy odalarındaki sohbetlere konu edilirken halk anlatıları bu mekânın vazgeçilmez olarak mihenk noktasını oluşturmaktaydı. İşin nispeten az olduğu uzun kış gecelerinde köy odalarında anlatı yeteneğine sahip kişilerin anlattığı hikâyeler, masallar, fıkralar, bilmeceler dinleyenlerin daha çok ilgisini çekmekteydi. Köy odası oturma düzeninde anlatıcılar, yaşına bakılmaksızın baş köşeye oturtulur, dinlenirdi.

Yakaafşar'da dört oda bulunmasına rağmen çevre köylerde köy odaları bulunmamaktaydı. Bu durum, bizce Yakaafşar köyünde, çevre yerleşim yerlerine

göre geleneğe bağlı sözlü anlatı türlerinin daha fazla olmasının önemli sebeplerinden biridir.

Birlik beraberlik, kardeşlik ve yardımlaşma gibi halkın moral değerlerini yükseltmek ve yaşatmada önemi yadsınamayacak olan köy odaları devrini hemen hemen kapamış olmakla birlikte, geçmişte yüklendiği görev itibarıyla, halk bilimciler, toplum bilimciler gibi sosyal bilimcilerin, vazgeçilmez konusu olmaya devam edecektir.

Yakaafşar'da sözlü kültür ortamlarından bir diğeri "**Harman yeri**"dir. Yakaafşar'ın, şimdiki yaşam tarzı ile 25-30 yıl öncesi oldukça farklıydı. Teknolojik gelişme ile birlikte günümüzde en çok 3-5 gün süren harman zamanı, yaklaşık bir-bir buçuk ay sürmekteydi. Orakla biçilip harman yerine toplanan buğdaylar öküzlerin çektiği dövenle günlerce sürülürdü. Gündüz çalışan bu insanlar, akşamlarını sohbetle geçirir, geç saatlere kadar sözü sohbeti dinlenen insanların anlattığı fıkra, hikâye, masal türünden anlatıları dinlerdi.

"**Su Değirmenleri**" de sözlü kültür ortamlarından en önemli merkezlerindendi. Şimdilerde üç beş saat içinde halledilen un öğütme işi, günler almaktaydı. Değirmen beklerken yanan ocağın çıtırdayan ateşi karşısında sabahlara kadar beklenirdi. Değirmenciden ve un öğüten kişilerden başka insanlar da değirmene gelir ve edilen sohbe ortak olurlardı. Üç adet su değirmenine sahip Yakaafşar'ın dışında çevre köylerde su değirmeni yoktu. Bu sebeple, çevre köylerden un öğütmeye gelen kişilerde bu ortamdan nasiplerini alırdı. Bölgeden derlediğimiz anlatı türlerinde bunların izlerini görmekteyiz.

Günümüzde sayıları oldukça azalan

keçi sürüleri yirmi beş otuz yıl öncesi çok daha fazlaydı. Genellikle keçi sürülerine yazın yaylada, kışın da "**Yatak**" adı verilen yerlerde bakılırdı. Dönerli bir sistemle yapılan bu işe ortaklık manasına gelen "Keşik" denirdi. Üç veya dört kişilik grup oluşturulur, bu gruplar birer hafta kalırlardı. Bir arada kalan bu insanlar da vakitlerini ilginç hikâyeler, masallar anlatarak geçirirlerdi. Bu yönüyle "Keşik" veya "Yatak", Yakaafşar'ın sözlü kültür ortamlarından biri olarak saymak mümkündür.

"**El Halıcılığı**", makine yapımı halıların piyasayı istilâ etmesinden önce, Yakaafşar'ın bağlı bulunduğu Isparta'nın önemli geçim kaynaklarından biri olan el halısı dokumacılığı özellikle kadınların ve çocukların yaptığı bir işti. Yazın evlerin "hayat" adı verilen giriş kısmında, kışın ise odalara kurulan halı tezgahlarında halı dokuyanlar özellikle kadınlar ve çocuklardı. Çocukları halının önünde tutabilmenin en kestirme yolu onlara masallar, hikâyeler anlatmak, bilmeceler sormaktı. Bu faaliyetler, işin yapılmasına engel olmadığı gibi, aksine işin verimini artırmada önemli bir rol oynamaktaydı. Anlatılar, radyoların yaygınlaşmasından sonra yerini yavaş yavaş o sihirli kutuya bırakır oldu. O dönemlerde Türkiye Radyolarında yayınlanan "Gahi Arzu, gahi Kamber, öyle ya, her âşıkın bir âhı var" sözüyle başlayan halk hikâyeleri en çok dinlenen programlardı. Murat Çobanoğlu, Şeref Taşhova gibi halk ozanları en sevilen sanatçılardı. Halk türkülerinin ve "acanslar"ın dışında programlara rağbet olmazdı.

Yakaafşar'da "**kahvehaneler**", günümüzde zaman zaman kağıt, taş oyunu oynandığı, televizyon seyredildiği yer ol-

makla birlikte köy odalarının iletişim, sohbet gibi bir kısım işlevlerini üstlenmiş olduğu görülmektedir. Dört kahvehanesi bulunan Yakaafşar'da yoğun olarak gençlerin ve yaşlıların devam ettiği kahveler vardır. Birbirini çok iyi tanıyan bu insanlar yaz kış en koyu sohbetleri buralarda yapmaktadırlar. Hem gençler arasında, hem de yaşlılar arasında çokça fıkralar anlatılmaktadır. Daha önce, hakkında derleme ve inceleme yaparak bildiri olarak sunduğumuz mahalli fıkra tipleri (Kılınç 2001:256-262) Avara lâkaplı Rıza Kılınç, Acar Ağa lâkaplı Mehmet Çiçek bu ortamların en çok aranan isimleridir.

Yukarıda bahsedilen sözlü kültür ortamlarının dışında mısır soyma, ekin biçme gibi imeceyi gerektiren her çeşit ortam, sözlü kültür ürünlerinin doğması ve yaşamasını sağlayan ikinci derece ortamlardır.

SONUÇ

Yakaafşar örneği bize göstermektedir ki, yakın zamana kadar kültür hayatımızın bir parçası olan ve öykü ve roman gibi çağdaş edebiyat türlerinin de yararlandığı (R. SCHOLES-R. KELLOGG 1996:10,11) hazine değerindeki bu anlatıların doğduğu ortamlar artık varlığını sürdürmemektedir. Buralarda yetişen sözlü kültürün aktif taşıyıcısı yaşı altmışı aşmış bu insanlar ortamların ortadan kalkmasıyla bildiklerini geleceğe aktaramamaktadırlar. Geç kalmamız durumunda yapılacak bir şeyin

de olmadığı açıktır. Çalışmamız sırasında bize kaynaklık eden bu insanlardan bir kısmını üç beş yıl içinde kaybettik. Oysa halk kültürünün ve geleneğinin saklı olduğu bu hazine değerindeki sözlü ürünlerimizin ulusal kültürümüze dahil edilmesi gerekmektedir. Yapılacak plânlı bir saha çalışması ile halâ varlığını koruyan sözlü ürünlerin derlenmesi, bilimsel yöntemlerle tasnif edilerek arşivlenmesi gerektiği apaçık ortadadır.

NOTLAR

¹ Yakaafşar, 1993 yılına kadar köy statüsünde iken Bakanlar Kurulu kararıyla Kasaba olmuş ve Aksu ilçesine bağlanmıştır.

² Samit, somurtkan, zor algılayan anlamında kullanılmaktadır.

KAYNAKLAR

BAŞGÖZ, İlhan (Girişi Yazan ve İngilizceden Çeviren)-MARK AZADOVSKI, Sibirya'dan Bir Masal Anası, Ankara-2002 s.32 (Alıntı, eserin "Giriş" bölümünden alınmıştır).

TUĞAÇ, Ahmet-YURT, İbrahim-ERGÜL, Gül-SEVİL, Hüseyin T.:Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması Rapor-1, Devlet Planlama Teşkilâtı Yayını, Ankara-1970, s.151-152.

GÖKYAY, Orhan Şaik: Dedem Korkut Kitabı, MEB Yayını, İstanbul-2000, s.125.

KILINÇ,Aziz: "Mahalli Fıkra Tipi Olarak Avara" Hoşgörü Yılı ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu, 07-08 Eylül 2000 Basım yılı Isparta-2001 s.256-262

R. SCHOLES-R. KELLOGG; The Nature of Narrative, New York: Oxford University Pres. 10,12; (Alıntılayan: Gonca GÖKALP ALPASLAN, XIX. Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Sözlü Kültür Etkileri, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara-2002 s.1)